

ISSN 0027-8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/3-4

БЕОГРАД
2017

УДК 811.163.41'282.3(497.6)
811.163.41'276.6:633

НИКОЛА И. РАМИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик)**

Оригинални научни рад
Примљен 17. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ИЗ ЛЕКСИКЕ ЛИВАДАРСТВА У ГОВОРУ СРБА ДОЊЕГ ЛИВАЊСКОГ ПОЉА

У раду се говори о лексичкој лексичкој која се односи на *ливадарсџиво* у говору Срба доњег Ливањског поља. Основни циљ рада јесте забиљежити лексичку која функционише у оквиру семантичког поља *џољо-џивредне алаџке за џриџремање сиџена*, и протумачити лексичко-семантичке односе међу лексемама које то поље сачињавају.

Кључне ријечи: дијалекат, народни говор, лексикон, лексички подсистеми, ливадарство.

0. Лингвистичка истраживања лексикона народних говора, а унутар њих и лексичких подсистема који се односе на поједине области човјековог живота и рада, неодложан су задатак дијалекатске лексикографије, као и других дисциплина које се на неки начин баве дијалекатском лексиком. Фиксација термилошких система везаних за поједине домene традиционалне материјалне и духовне културе¹ у многим западнијим локалним говорима веома је отежана. Потпун инвентар јединица из тих (под)система у неким од њих никада неће бити састављен, нити ће бити на ваљан начин протумачена лексика

* nikola_gamic@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика сџрукџура савременој сџиској језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О принципима тематских истраживања лексике традиционалне културе исп. Недељков 2009, а о различитим ставовима о томе како успоставити критеријуме за разликовање *џермина* од *не-џермина* у оквиру те лексике исп. Рамић 2014. и тамо наведену литературу.

која их сачињава. Узрок томе јесу историјске околности, односно чињеница да је становништво многих западнијих подручја у којима су живјели Срби, због ратова крајем прошлога вијека, напустило своја станишта. Расељавање је радикално измијенило њихов начин живота и довело до раскидања са традиционалним облицима привређивања. Тиме се лексика која репрезентује стварност каква је била у појединим сегментима, на неком од тих географских простора, неминовно потискује у заборав.

0.1. На простору доњег Ливањског поља некада су живјели искључиво Срби ијекавци.² Данас је тај простор у великој мјери испражњен од становништва,³ па фиксација лексике у којој се чува слика некадашњег начина живота и рада, а која се још увијек може забиљежити од ријетких повратника⁴ из избјеглиштва, по правилу старијих људи, добија посебну димензију. То је претежно сточарски крај, са доста пашњака и ливада. Климатске прилике на томе простору су такве да је за исхрану стоке током зиме потребно припремати доста хране. Због тога је традиционално посебна пажња посвећивана чувању ливада и сакупљању сијена, па су *кòсидба* и *кўйљачина* увијек узимали посебно мјесто између свих других послова становника овога краја. У овоме прилогу настоји се лексичко-семантички протумачити лексика која се односи на ту сферу њиховог живота и рада.

1. Термин *ливагарсїво* не функционише у лексикону овога говора. Дјелатност спремања сијена од траве са заштићених *ливада* (у овоме говору дијалекатски фонетизам *лївода*, ген. мн. *лївòдã*) и узго-

² На рубовима сјeverозападног дијела поља, испод планина Старетине, Динаре и Шатора, које поље окружују, смјештена су села Нуглашица, Грковци, Бастаси, Богдаши, Врбица, Радановци, Бојмунти, Прово, Губин, Сајковић, Јаруга, Црни Луг, Пржине, Горњи Казанци и Доњи Казанци. Два села са мјешовитим становништвом, Челебић и Чапразлије, налазе се југоисточно, на простору који граничи са Хрватима икавцима.

³ Према подацима забиљеженим шездесетих година прошлога вијека, то подручје било је „доста густо насељено“, јер „у Ливањском пољу земља није тако слаба као на осталим нашим крашким пољима“ (в. Поповић 1961: 119).

⁴ Ареална истраживања овакве лексике, која подразумевају постојање мреже унапријед утврђених пунктова (обично на основу сазнања из етнoлошке и етнографске литературе), и добрих могућности избора поузданих информатора, у садашњим приликама на овоме простору није могуће спровести на одговарајући начин. На располагању истраживачима још су само ријетки појединци који су запамтили како је некада било и како се радило. Аутор овога чланка одрастао је на том подручју па је грађу могао критички процењивати и у извјесној мјери допуњавати је.

2.1.2. Када се насади на косиште, сјечиво косе се учвршћује и подешава одговарајућим металним обручем који се назива *īrīvina*. Гривина је ручне израде, начињена ковањем у вигњу, и на косе кованице се заглављује набијањем, а ријетко је фабричке израде и служи за учвршћивање коса лепара, када је са шрафом. Осим тога што служи за причвршћивање сјечива косе за косиште, *īrīvinōm* се сјечиво подешава за кошење разних врста трава. Тако се коса може *zaiīrāvīiiti* („подесити сјечиво тако да буде под већим углом у односу на косиште, тј. да буде више окренуто ка земљи“, што је подешавање за ситније, *чије* траве на *zaiīēīnūīīm*, равним ливадама), или *oiīrāvīiiti* („подесити сјечиво тако да се сасвим смањи угао у односу на косиште, тј. *ōdbiīiti*, преусмјерити сјечиво од земље“, за крупније траве, обично мекоте или за барину).

2.1.3. Да би била подесна за рад, коса се редовно *клѐйā* (*клѐйāiiti*, *-ām*, у императиву *клѐйāj*), тј. откива да јој се истањи сјечиво. За то се користи *ālāiī*, а у алат спадају *клѐйац*, *бāбица* и *дāска*.

2.1.3.1. Основна алатка за клепање косе јесте *клѐйац*. То је чекић чије су обе стране једнаке, и са сведеним заобљеним врховима.

2.1.3.2. Уз клепац, у алату за откивање косци са собом увијек имају *бāбицу*, како се назива мали нарочито израђен наковањ, са издуженим доњим дијелом који се забија у земљу.

2.1.3.3. Да би бабица била стабилна када се побија у земљу, користи се *дāска*, тј. омањи раван комад дрвета, који на средини има рупу кроз коју се протура доњи дио бабице. На дасци, са горње стране, некада су издубљене рупе у које се сипа вода у којој косац кваси клепац када клепа.

2.1.4. Поред редовног клепања, косац за вријеме косидбе сјечиво косе редовно оштри. За то користи прибор који носи у *вод^hјѐру*. *Вод^hјѐр* је издубљени комад дрвета у којем се носе *брўсови* и *квāсилица* потопљени у води.

2.1.5. *Брўс* је алатка којом се сјечиво косе оштри, односно коси *извлāчи жйца*.

2.1.6. Сјечиво се прије оштрења редовно кваси водом, а то се чини помоћу *квāсилицѐ*. *Квāсилица* је комад крпе причвршћен за дрвени штапић, који се натопа у *вод^hјѐру* водом да би се њоме наквасило сјечиво косе прије оштрења.

2.1.7. *Вод^hјѐр* се око струка косца причвршћује нарочито оплетеном и украшеном врпцом која се назива *вод^hјѐрњаца*.

2.2. *Рāдило* за *кўйљачину* назива се *рāкииало*. То је оруђе које се користи за купљене сијена на ливади, а у њега спадају *īрāбље* и *виље*.

2.2.1. И лексема *īrāb̄l̄e* (*īrāb̄l̄e*, *īrāb̄ā̄l̄ā* ж мн.; никада се не јавља у јд. *īrāb̄l̄a*), као и коса, има двије семантичке реализације: „дрвена алатка, састављена од била са зупцима и грабљишта, којом се *īrāb̄i*, тј. повлачењем зубаца по покошеној ливади *kūīi* сијено“, и „било са зупцима који се натичу на грабљиште“.

2.2.1.1. Нарочито израђен дрвени дио грабаља који служи као носач зубаца назива се *bīlo*. У било се углављују *zūīci*, тј. дрвени клинчићи којима се скупља сијено.

2.2.1.2. Подужи дрвени држак на који се натичу грабље, односно на који се причвршћује било са зупцима помоћу тељушчића назива се *īrāb̄l̄īīīe*.

2.2.1.3. Грабљиште и било спаја *īt̄ēl̄ūīchīī*. То је лучно савијен комад дрвета који се протиче кроз грабљиште, а са оба краја утиче у било грабаља.

2.2.2. *Vīle* (*vīle*, *vīl̄ā* ж мн.; никада се не јавља у јд. *vila*) састоје се од *gr̄īka* и *īārōj̄k̄ā*. *Dr̄jak* је дужи комад дрвета који се на једном крају цијепа у *dv̄ā dōñā īārōīka*, који су при врху повијени нагоре, а *īor̄ñī īārōjak*, који је у виду закривљеног шилка, причвршћује се на држак насупрот *dōñīm īārōīcīma*. Вилама се сакупљају, преносе и сл. веће количине сијена од онога што је могуће учинити грабљама.

2.2.3. У ракитало се некада убраја и *kō̄l̄e*, тачније *s̄ⁿj̄enskō kō̄l̄e*. То су двије подуже дрвене мотке које се подмећу под *nāvīl̄ak*, тј. под хрпу сијена сложену попут мањег пласта, који могу носити двије одрасле особе. *Nāvīl̄cī* се *sn̄d̄s̄ē* до мјеста гдје се *dēñē īl̄ās̄ī*. У пласт се *sā̄dīj̄ē*, сложи у виду купе, већа количина сијена, тј. више навиљака.

3. Из описа оруђа могуће је закључити да су све алатке веома једноставног склопа. Иако једноставне, оне морају бити квалитетне израде и *ū̄rūcīīe*, тј. погодне за рад. Због тога се свакоме дијелу тих једноставних алатки посвећује посебна пажња, па се он и именује.

3.1. Елементи те стварности имају своју организацију и систематизовани су, што се одражава на врсту релација међу лексемама које их симболизују. Када су појединачне алатке и њихови дијелови у питању онда се субординација остварује по конституентском односу, а репрезентују их меронимијске лексичке структуре (исп. нпр. *kō̄sa ~ kō̄s̄īīīe ~ rēcēl̄*), а када се ради о лексемама које се односе на скуп алатки или њихових дијелова, онда су оне у односу кохипонима (исп. нпр. *kl̄ē̄īāc̄ ~ b̄ā̄bīcā ~ ḡā̄ska*). Некада се између дијелова појединачних алатки издвајају они који су за алатку важнији од других, па се читава алатака именује према њима (исп. *kō̄sa*, *īrāb̄l̄e*), што доводи до неутрализације кохипонимског односа. То значи да се неке

лексеме унутар ових структура појављују и као хипоними и као хипероними.

3.2. У осврту на фонетско-фонолошке одлике које се у овим лексемама манифестују и на морфолошку структуру лексема, може се примјетити неколико појединости важних за квалификацију овога локалног говора. Ово је ијекавски штакавски говор са типичним цртама које га у оквиру новоштокавскога комплекса супротстављају непосредно граничним икавским шћакавским говорима (исп. овдје нпр. *с"јѣно, вòд"јѣр, кòсїишїе, їр`бљїишїе* наспрам *сїно, вòдїр, кòсїишїе, їр`бљїишїе*, како је у говору сусједних икаваца). Структурно-семантичка својства анализираних твореница показују да су овдје активни дијалекатски творбени модели који допуштају сагледавање везе значења лексема и компоненти које их творе – што је једна од општих одлика дијалекатске лексике, а често је управо то један од диференцијалних знакова територијално раслојених идиома (исп. нпр. *кòсїишїе, їдрожак, рѣцель* и др.).

4. У закључку је могуће констатовати да дијалекатски подаци који се манифестују у формалној структури лексема потврђују да се овај локални говор већином својих одлика укључује у групу западнобосанских ијекавских говора источнохерцеговачког (херцеговачкокрајишког) дијалекта (в. Дешић 1976). Овакву лексичку грађу, иако углавном посвједочену и на другим странама српске језичке територије у истој или сличној форми и блиског семантичког садржаја, потребно је фиксирати јер то омогућава поређења са стањем инвентара лексике истих семантичких поља у другим локалим говорима – посебно у непосредно граничним, који су на југоистоку икавски, а на сјеверозападу ијекавски. Тако се могу утврђивати домаћаји појединих изоглоса и пратити начини њиховога удруживања, а могућа је и прецизнија идентификација изолекси, важних како за дијалектологију тако и за етнолингвистику. Осим тога, оваква лексика, репрезентујући начин постојања макар једнога дијела изванјезичке стварности на једном географски ограниченом простору – који је у наше вријеме због ратова скоро сасвим остао без становништва, свједочи о једном локалном идиому и животу његових носилаца.

ЛИТЕРАТУРА

Дешић 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник XXI*, Београд.

- Недельков 2009: Љильана Недельков, Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе, *Гласник Етнoгpафској институтујиа САНУ* LVII/1, Београд, 189–200.
- Поповић 1961: Cveto Đ. Popović, Privreda, u: Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. XV–XVI, Sarajevo, 119–139.
- Рамић 2014: Никола Рамић, Дијалекатска варирања у оквиру лексике традиционалне материјалне културе, *Српски језик XIX*, Београд, 585–594.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959 – .
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Толстој 1984: Н. И. Толстој, Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвoгeографској перспективи, у: Јован Јерковић (ур.), *Лексикогpафија и лексиколоија*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет, 181–190.

Никола И. Рамич

ИЗ ЛЕКСИКИ ЛУГОВОДСТВА В ГОВОРЕ СЕРБОВ НИЖНЕГО ЛИВАНЬСКОГО ПОЛЯ

Резюме

В работе с лексико-семантической точки зрения толкуется лексика, называющая предметы сенокосения и сеноуборки в говоре сербов в нижнем Ливаньском поле. Все манифестации диалектных черт, которые можно заметить в формальной структуре этих лексем, показывают, что этот местный говор относится к группе более западных иекавских говоров восточно-герцеговинского диалекта, а самы лексемы делают возможным более точную идентификацию изолексов, важных как для диалектологии, так и для этнолингвистики.

Ключевые слова: диалект, народный говор, лексикон, лексические подсистемы, луговоеводство.